

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

В. Тацій, президент АПрН України,
академік НАН України

Значення юридичної науки у формуванні правової системи України*

В історії народу бувають події, які кардинально визначають напрямки майбутнього розвитку держави і суспільства. Такою подією в історії української нації стало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України як Основного Закону незалежної, суверенної держави. Тисячолітня історія державотворення нашого народу знайшла вираження у документі, який визначає шлях до демократії та свободи, оновлення політичної, економічної та правової систем на нових засадах входження України до європейського і світового політико-правового простору.

На базі Конституції йде поступальний розвиток політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, становлення багатопартійності, складається ґрунтовна правова база не тільки для організації та діяльності державного механізму, а й для формування структур громадянського суспільства. Конституція України стала істотним фактором вирішення складних проблем, які десятиріччями накопичувалися у нашій державі. На основі її приписів до структури державного механізму ввійшли нові інституції, які сьогодні визначають стратегію і тактику перетворень у політико-правовій сфері, економіці, духовному житті.

Основоположне значення має закріплення на конституційному рівні положення про те, що **Україна є правовою, демо-**

---

* З доповіді на науковій конференції «Конституція України — основа модернізації держави та суспільства» (м. Харків, 21–22 червня 2001 р.). Матеріали цієї конференції вийшли у видавництві «Право» Академії правових наук України.

кратичною, соціальною державою. Зрозуміло, що до реального втілення цього ідеалу нам треба ще йти і йти. Але важливо, що він є, і на його втілення в життя повинні працювати як держава, так і інститути громадянського суспільства.

Конституція — основоположний нормативно-правовий акт, де всі її складові частини та норми чітко взаємопов'язані. Разом з цим є приписи, які визначають саму філософію та ідеологію Основного Закону.

До них насамперед слід віднести **статтю 3 Конституції**, в якій встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Уперше в історії українського конституціоналізму на рівні Основного Закону держави встановлюється **пріоритет людини**, змінюється сама світоглядна основа взаємовідносин між державою і особою — не особа для держави, а держава для особи, для її добробуту. Зрозуміло, що спрямування практичної діяльності державних інститутів у цьому напрямку вимагає послідовного реформування, часу та копіткої роботи, але найважливішими тут є визначення чітких пріоритетів і поступовий, але невідворотний рух до поставленої мети.

Конституція чітко закріплює положення щодо **рівності громадян, природності та невід'ємності прав і свобод людини**. Все це політико-правові орієнтири для розвитку правової та політичної системи України на сучасному етапі. В основі всього національного законодавства повинні бути права людини і громадянина, в усіх галузях права — конституційному, адміністративному, цивільному, кримінальному тощо. Правова реформа, яка відбувається в нашій Україні (парламентська, адміністративна, судово-правова, муніципальна), має бути зорієнтованою передусім на забезпечення та гарантування прав і свобод людини і громадянина. Це чітко впливає з вимог Конституції — акта, який у правовій системі України має найвищу юридичну силу і норми якого є нормами прямої дії.

Конституція заклала підвалини **міжнародно-правового статусу України як суверенної держави**, визначила роль і місце міжнародних договорів і угод у національній правовій системі. На сьогодні вдосконалення правової системи України, прове-

дення правової реформи безпосередньо пов'язані з імплементацією норм міжнародного права.

Конституція вперше в історії конституційного будівництва в нашій країні закріплює **принцип верховенства права** як основоположний політико-правовий принцип конституційного устрою України. Він означає насамперед те, що всі державні інституції повинні діяти в межах Конституції і законів, що правова система має складатися із правових законів, які мусять бути демократичними, гуманними, справедливими, спрямованими на забезпечення прав людини, не інтересів певних прошарків населення, а всього народу.

Конституція має **надзвичайну соціальну цінність**, і це повинно чітко усвідомлюватися нашими державними і недержавними інституціями, пересічними громадянами. Її особлива цінність впливає передусім із того, що конституційні норми системно впливають на весь комплекс суспільних відносин, є базою поточного законодавства.

Конституція є нормативно-правовим актом, який має найвищу юридичну силу, визначає демократичний вектор розвитку держави і суспільства, правової системи; в її приписах втілено загально визнані цінності та ідеали світового конституціоналізму.

Конституція встановлює основоположні межі втручання держави в особисте і асоційоване життя громадян, є інструментом забезпечення балансу соціальних інтересів різних груп і прошарків населення, консолідує українське суспільство на сучасному етапі його розвитку.

Як нормативний акт Конституція є документом перехідного періоду, виступає основою модернізації правової системи, державності та суспільства, фактором демократизації соціуму. Істотне значення має й те, що Конституція є політико-правовою базою стабільності державного і суспільного ладу, конституційно-правового статусу особи.

Потенціал Конституції запрацює тоді, коли її будуть знати, **правильно тлумачити її положення**. На сьогодні потенціал багатьох конституційних норм у повному обсязі не використовується, існує чимало конфліктів у сфері їх дії. Проблема тлумачення Конституції України на сьогодні є однією з найбільш актуальних, оскільки вона безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційних приписів, можливостями впливу

Конституції на суспільні відносини, гарантуванням прав людини і громадянина, забезпеченням стабільності конституційного устрою.

Велике значення в цьому аспекті має діяльність **Конституційного Суду України** по офіційному тлумаченню Конституції та законів України. Його рішення істотно впливають на застосування конституційних норм, формування правової доктрини.

Конституція України закріпила основи переходу від тоталітаризму до демократії, відіграла і продовжує відігравати величезну роль у розвитку нашого суспільства, становленні нової державності.

Проте до **реформування Конституції** слід підходити обережно, керуючись при цьому принципом «Не нашкодь!». За умов співвідношення політичних сил на сучасному етапі розвитку українського суспільства це вимагає не тільки великої підготовчої роботи, а й визначення основних напрямків конституційного реформування.

Перш за все доцільно зайнятися структуруванням органів держави в рамках проведення адміністративної реформи, поліпшенням взаємостосунків Президента, парламенту, уряду, вирішувати питання про вдосконалення правового статусу глав адміністрацій, активізувати державний контроль. Наукового обґрунтування потребує реформування самоврядування з урахуванням відомих у країнах розвинутої демократії моделей організації місцевої влади, слід обговорити актуальне питання про адміністративно-територіальний устрій нашої держави.

Є необхідність у більш чіткому визначенні конституційних принципів економічної системи, ролі держави у формуванні ринкових відносин, економічному розвитку країни, в основі якого лежить соціально орієнтована економіка. Мають рацію американські дослідники, які вважають, що «ніде у світі немає абсолютно нерегульованої, безконтрольної ринкової економіки».

Слід у повному обсязі використовувати потенціал конституційного законодавства для реформування діючої політичної системи. На це спрямовано Концепцію реформи політичної системи України, яка сьогодні активно обговорюється науковцями.

Необхідно посилити контроль за виконанням прийнятих рішень, передусім рішень на рівні держави. Наочним прикладом невиконання вже прийнятих рішень, навіть щодо найва-

жливіших питань суспільного і державного життя, є затримка з реалізацією **результатів Всенародного референдуму від 16 квітня 2000 року**. Юридична наука має виробити рекомендації щодо подолання цієї конституційної колізії, втілити в життя народну волю, яка виражена на референдумі. Прийнятним виходом із цієї ситуації тут може бути винесення на референдум проекту нової редакції Конституції України з урахуванням рішень, які були прийняті на референдумі.

Процес **формування Конституції та законодавства незалежної України** відбувався в основному на оригінальній основі, на базі нових принципів. Наступність стосовно попереднього конституційного та іншого законодавства була обмеженою. Деякі спроби новелізувати Конституцію 1978 р. не мали успіху. Головними джерелами конституційного і поточного законодавства стали Декларація про державний суверенітет України, опертя на національні традиції та загальнолюдські принципи гуманізму, свободи, рівності, справедливості. Враховувалися конституційний досвід країн розвинутої демократії, міжнародно-правові документи, в першу чергу ті, що стосуються прав людини.

Проте в процесі реалізації конституційної моделі на шляху підвищення ролі закону поряд з безумовними досягненнями залишається багато невирішених завдань. Якщо в УРСР щорічно видавалося не більше двох-трьох законів, то внаслідок перетворення парламенту на постійно діючий орган і державного курсу на підвищення ролі закону за роки незалежності їх кількість наближається до 1800.

Досі діє частина нормативних актів, які дістались Україні у спадок від радянських часів, що заважає реформуванню правової системи, порушує системність законодавства. **Не прийнято низку найважливіших кодексів** — Цивільний, Бюджетний, Податковий, Кримінально-процесуальний та Цивільно-процесуальний, а також закони про судоустрій, про Регламент Верховної Ради України, про парламентську більшість та опозицію, не оновлено закони про вибори і багато інших. У законодавчій роботі є й інші численні недоліки. Чимало норм окремих законодавчих актів неефективні. Не збалансовано співвідношення темпів розвитку різних галузей законодавства. Порівняно з конституційним і кримінальним занадто повільно розвивається цивільне і трудове законодавство.

Відсутня належна **стабільність законів**. Внесення за короткий час численних змін до окремих законів свідчить про істотні вади в їх змісті, про необхідність докорінного поліпшення законотворчої роботи.

Незважаючи на збільшення кількості законів, все ще незадовільним є їх **співвідношення з підзаконними, особливо відомчими, актами**. Прийняття останніх нерідко призводить до порушення принципу верховенства закону, до збільшення колізій в законодавстві. Взагалі законодавчі колізії — ієрархічні, темпоральні, змістовні — стали поширеним явищем.

У законодавстві України є чимало **прогалин, недоліків** законодавчої техніки. Конче необхідним є нормативне врегулювання процесу законотворення шляхом прийняття Закону України про нормативно-правові акти. Це сприяло б забезпеченню наукової обґрунтованості законів, формуванню чітких правил щодо законодавчої техніки, ієрархічній супідрядності (співвідношенню) нормативних актів, подоланню негативного впливу на стан законодавства, що випливає з протистояння різних гілок державної влади.

Необхідне наукове прогнозування спрямованості правової політики, що неможливо без всебічного врахування економічних, політичних, соціальних, психологічних факторів, котрі впливають на розвиток законодавства.

Доцільним є проведення обов'язкової **наукової експертизи** безпосередньо перед передачею законопроектів на розгляд Верховної Ради. Корисно було б також створити систему обліку наукових рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та їх використання. З метою урахування громадської думки необхідно запровадити **практику попередньої публікації найважливіших законопроектів у засобах масової інформації**. Подальшого вдосконалення потребують узгоджувальні процедури прийняття законів.

Одним із пріоритетних напрямків державно-правового будівництва є реформування системи державного управління в Україні, яке відбувається на основі положень **Концепції адміністративної реформи в Україні**, Указу Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» та роздумів, висловлених главою держави в його виступах.

Як відомо, метою адміністративної реформи є радикальне вдосконалення системи державного управління всіма сферами

суспільного життя, перетворення її на один із визначальних факторів проведення економічних і соціальних реформ.

Практичне здійснення адміністративної реформи в Україні розпочалося після президентських виборів 1999 р. з підписання у грудні цього року главою держави низки указів про реформування органів державної виконавчої влади. Відповідно до цього впорядковано систему центральних органів виконавчої влади, визначено типи органів, що її складають, — міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, здійснено консолідацію центральних органів виконавчої влади, їх кількість зменшено майже вдвічі, істотно змінено статус деяких органів.

Істотним питанням політики реформування органів виконавчої влади є забезпечення дійовості виконавчої вертикалі, завдяки якій досягається ефективна реалізація рішень цих органів. Запроваджено інститут державних секретарів Кабінету Міністрів України та міністерств з метою розподілу політичних і виконавчих функцій, забезпечення стабільності виконавчої влади, що, до речі, відповідає міжнародним стандартам організації системи управління.

Президент України в своїх виступах неодноразово відмічав, що адміністративна реформа проводиться для забезпечення дієздатності держави в поглибленні демократичних процесів, побудови цивілізованого, громадянського суспільства, впорядкування взаємовідносин між різними гілками влади, ринкових відносин та їх впливу на економіку, її конкурентоспроможність, вирішення питань соціального захисту населення.

Суб'єктивні та об'єктивні причини перешкоджають своєчасному і ефективному здійсненню передбачених Конституцією та відповідними указами Президента України заходів щодо проведення адміністративної реформи. В зв'язку з цим потрібно повернутися до перегляду етапів проведення адміністративної реформи, уточнити їх, визначити конкретні строки їх виконання, врахувати реалії сьогодення, організаційні, фінансові та матеріальні можливості.

Де кілька слів щодо актуальної наукової проблеми, яка зараз активно обговорюється, стосовно послуг, що надаються державними органами місцевого самоврядування населенню, або, як їх іноді називають, управлінських послуг. Нормативно-правового акта, який би регламентував ці проблеми, немає.

Разом з тим слід звернути увагу на те, що значна кількість таких послуг сьогодні надається державними структурами за плату. Хіба це нормально? Населення вже в податках оплатило ці послуги.

Стратегічна орієнтація України на загальновизнані гуманітарні цінності, визначення пріоритетної ролі людини як найвищої соціальної цінності, демократичні стандарти суспільного і державного життя обумовлюють головні напрями розвитку української правової науки, яка покликана робити **все більш вагомий внесок у розбудову національної державності, формування сучасних правових інститутів.**

Особливого значення в цьому процесі набуває **теорія держави і права** — фундаментальна дисципліна в системі правових наук, яка має розробляти сучасні методологічні підходи до дослідження державно-правових явищ, їх оцінки та прогнозування, оптимальних критеріїв урегулювання суспільних відносин в умовах модернізації держави та суспільства на тернистому шляху до ідеалів демократії та правової державності.

Не викликає сумнівів, що на початку ХХІ століття **методологія вітчизняного правознавства** потребує істотного оновлення, значних зрушень у напрямку наближення до найбільш вагомих загальновизнаних досягнень європейської та світової філософської та соціологічної думки. Українська правова наука має твердо і безповоротно стати на гуманістичні та демократичні позиції, визначені Конституцією України. Цьому процесу покликані істотно сприяти прийняття та введення в дію основоположних кодексів, які відповідають новим реаліям життя.

Нагальною є потреба наукового обґрунтування процесу **запровадження у вітчизняну правову систему міжнародно-правових стандартів**, насамперед щодо утвердження, забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина, дослідження можливостей їх адаптації в Україні з урахуванням умов перехідного періоду, національних традицій та менталітету, позитивних напрацювань українських вчених-юристів. У цьому процесі чільне місце належить новому напрямку вітчизняної правової науки — **порівняльному правознавству**, яке поступово стає необхідним елементом всебічного дослідження проблематики будь-якої юридичної дисципліни, обов'язковим критерієм її обґрунтованості та належної якості. Тому не є випад-

ковим утворення останнім часом в Україні спеціалізованих наукових установ, які покликані професійно займатися проблемами порівняльного правознавства. Зокрема, у структурі Академії правових наук України було б доцільним утворити наукову лабораторію **порівняльних досліджень проблем державного будівництва та місцевого самоврядування**.

Правознавство, всі його галузеві підрозділи покликані більш ґрунтовно **впливати на становлення сучасної правової системи України**, розвиток законодавства, підвищення ефективності діяльності судових і правоохоронних органів, зміцнення законності та правопорядку. Результатом таких досліджень має стати всебічне обґрунтування особливостей національної правової системи, концептуальне бачення її основних параметрів, структури, складових елементів, формування української правової науки у повному розумінні цього слова.

Визначення структури та механізмів функціонування національної правової системи має спонукати науковців приділити значну увагу питанню **системи нормативно-правових актів**, їх співвідношенню, визначенню регулятивного потенціалу та ефективності їх застосування. В умовах формування засад правової державності в Україні особливого значення набуває теоретичне висвітлення проблематики законодавства як основного джерела національного права, проблем нормотворчої техніки як невід'ємної складової якості його змісту.

Галузеві підрозділи юридичної науки повинні рішуче повернутись до конкретних **потреб і запитів законотворчої та правозастосовчої діяльності**, аналізу конкретних проблем удосконалення законодавства, правових форм діяльності органів державної влади, інших суб'єктів правовідносин.

Прийняття Конституції України зумовило бурхливий розвиток проблематики **науки конституційного права**, яка в сучасних умовах набуває надзвичайно високого авторитету, поступово стає універсальним джерелом міжгалузевого юридичного наукового спілкування. Головними напрямками розвитку цієї науки стає дослідження проблем запровадження в державно-правову практику верховенства права, Конституції та законів, реалізації конституційних принципів щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю, народного суверенітету, поділу влади, ідеологічної, економічної та політичної багатоманітності, безпосередньої реалізації конституційних

норм. Першочерговими завданнями цієї юридичної науки є визначення оптимальних параметрів організації та функціонування системи органів державної влади і органів місцевого самоврядування, розробка пропозицій щодо запровадження дієвих механізмів взаємодії владних структур на різних ієрархічних і територіальних рівнях.

Конституційні засади модернізації держави і суспільства знаходять своє відображення також у визначенні та вирішенні актуальних проблем **цивільно-правової науки**. Сьогодні Україна стоїть на порозі прийняття нового акта кодифікації цивільного законодавства — Цивільного кодексу, який має стати своєрідним соціальним договором усіх верств суспільства, базовим законодавчим актом у сфері регулювання приватноправових відносин. Важливо, що в його основу покладено принципи свободи та рівності всіх форм власності, вільного формування і виконання договірних відносин, універсалізму регулювання майнових і особистих немайнових відносин, відшкодування майнової та немайнової шкоди у повному обсязі, різноманітності форм і засобів захисту цивільних прав тощо. Основними питаннями цивільно-правової науки, які повинні стати об'єктом дослідження, є: об'єктивний характер і нові аспекти функціонування і розвитку майнових та особистих немайнових відносин, що складають сферу цивільно-правового регулювання; актуальні питання визначення обсягу і меж саморегулювання та самозахисту цивільно-правових відносин, напрямів і меж втручання держави у регулювання цивільно-правових відносин; нові підходи до правового регулювання відносин власності, правові механізми його встановлення та функціонування, тенденції розширення правомочностей власника як за кількістю, та і за можливостями їх використання, а також цивільно-правових засобів захисту цих відносин тощо.

Україна освоює власну модель **аграрної політики**. Це дається нелегко, але іншого шляху немає: попри всю повагу до найкращого світового досвіду формування і здійснення аграрної політики, обґрунтованими є не копіювання його, а опрацювання та практична реалізація наукою аграрного права власної методології та практики переведення сільського господарства, всього аграрно-промислового виробництва на принципово нові засади розвитку. В питаннях реформування аграрно-промислового комплексу найгострішою є проблема **приско-**

рення проведення земельної реформи. Потрібно довести до логічного завершення основний принцип реформування земельних відносин — земля має належати тим, хто її обробляє. Цьому процесу покликаний сприяти Указ Президента України «Про основні напрями земельної реформи в Україні на 2001–2005 роки». Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» створив вагомі передумови для істотного прискорення ринкових перетворень на селі, завершення реформування громадського сектору сільськогосподарського виробництва на основі приватної власності.

Розвиток науки **екологічного права** зумовлений переходом економіки України на ринкові умови. За останні роки було істотно оновлено екологічне законодавство. Верховною Радою прийняті закони, які комплексно регулюють відносини у сфері екології. На підставі цих законів прийнято цілий масив підзаконних нормативних актів, які конкретизують їх положення. Ця правотворча діяльність сама по собі є позитивною, оскільки її результатом є створення певної правової основи екологічних відносин. Проте для науки екологічного права нагальною є розробка концепції **Екологічного кодексу України**. Цей Кодекс має стати комплексним, змістовним і основоположним. До нього слід включити основоположні правові приписи, які б системно регулювали екологічні відносини.

Одним із головних завдань науки **трудового права** є розробка нового **Трудового кодексу**, який повинен стати нормативним актом нинішнього покоління. В ньому мають поєднатися інтереси як найманих працівників, так і власників підприємств. Кодекс повинен сприяти ринковим перетворенням в економіці, відтворювати баланс між виробничою і захисною функціями трудових правовідносин. Сучасне правове регулювання складного комплексу відносин, пов'язаних із застосуванням організованої праці, поєднує законодавче забезпечення основних трудових прав (мінімальних соціальних гарантій) з договірним регулюванням умов праці та реалізацією законних інтересів працівників. Перед наукою трудового права стоїть важлива проблема наукового обґрунтування поєднання ринкових засад організації праці із забезпеченням основних соціально-економічних прав громадян. Необхідно створити правовий механізм регулювання трудових відносин, при якому власникові було б

вигідно стимулювати працівника до високопродуктивної праці, а працівник був би не менше від власника зацікавлений у загальних результатах діяльності підприємства.

Наука міжнародного права покликана відігравати більш значну роль у відстоюванні національних інтересів України на міжнародній арені, особливо щодо проблем національної безпеки в широкому її розумінні, юридичного забезпечення механізмів взаємовигідного співробітництва України з іншими державами світу, захисту суверенітету України на міжнародній арені. Важливе завдання науки міжнародного права полягає у дослідженні проблем, пов'язаних з конкретною діяльністю України в процесі здійснення нею свого державного суверенітету, наповнення його міжнародно-правовим змістом.

Процес інтеграції України у світову та європейську правові системи обумовлює необхідність наукової розробки принципово **нових підходів до співвідношення міжнародного та внутрішнього права**. У зв'язку з цим важливими є дослідження комплексу питань, пов'язаних з дією у національному законодавстві України міжнародного договірної та міжнародного звичаєвого права, імплементації багатосторонніх міжнародних договорів і норм міжнародного звичаєвого права до національного законодавства. Необхідно всебічно дослідити процес виконання міжнародних зобов'язань України щодо стандартів Європейської конвенції про захист прав людини.

Гарантії захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а загалом держави і суспільства набувають сьогодні особливої актуальності, оскільки ще неподоланими залишаються негативні **тенденції злочинності в Україні**. Динаміка злочинності в Україні, попри певні загальні позитивні показники за останні роки, не дає підстав для оптимізму оцінок і сприятливих прогнозів. У 2000 р. кількість зареєстрованих злочинів становила десь близько 554 тис., що перевищує її рівневі показники за минулий рік.

Але якщо уважніше придивитися до динаміки окремих видів злочинів, то картина стає зовсім невтішною. Зростає кількість умисних вбивств, фактично не зменшуються такі особливо небезпечні злочини, як бандитизм, розбої, грабежі, розкрадання державного, колективного майна, крадіжки індивідуального майна, що становить 1/5 від усіх статистично зафіксованих злочинів, транспортні злочини, злочини, пов'я-

зані з наркотичними і психотропними речовинами. Зростають організована, професійна і рецидивна злочинність, злочинність неповнолітніх і молоді, контрабанда, транснаціональна і прикордонна злочинність, зухвалі шахрайства з валютними цінностями тощо.

Невід'ємними атрибутами сучасної організованої злочинності стають корупція, рекет, вбивства на замовлення. Корупція — це сила, що руйнує фундамент держави і суспільства. Статистичні дані, кримінологічні дослідження, матеріали правоохоронних органів та інших відомств, засоби масової інформації свідчать про те, що масштабність злочинності, особливо її латентної частини, досягає такого рівня, що ставиться під загрозу подальше нормальне функціонування економіки країни.

Це повинні усвідомлювати держава і суспільство. Часу на роздуми немає, необхідно вживати рішучих заходів боротьби зі злочинністю саме як з сучасним небезпечним явищем, а не як з деякою сукупністю злочинів.

Актуальним завданням є встановлення жорсткого соціального контролю над злочинністю. Останній передбачає посилення державного контролю (професійна робота відповідних органів), громадський контроль (контроль громадськості за діяльністю всіх державних інститутів влади) і законодавчий контроль (розробка і прийняття відповідних законів, підвищення їх ефективності).

Відомо, що злочинність — це складне соціальне явище, тому заходи боротьби з нею не можна звести до якогось одного напрямку. Проте стратегічним напрямком має стати підвищення розкриття злочинів.

Підвищення розкриваності злочинів є завданням не тільки практичним, а й науковим, що вимагає зусиль представників багатьох наукових дисциплін. Його вирішення повинно відбуватися за кількома напрямками: підвищення професіоналізму осіб, що беруть участь у роботі з розкриття злочинів; диференціація і спеціалізація слідчих органів; удосконалення взаємодії між слідчими, оперативно-розшуковими і транспортними службами; удосконалення кримінально-процесуального режиму доказування і правової бази боротьби зі злочинністю; поліпшення матеріально-технічного забезпечення роботи з розкриття і розслідування злочинів; підвищення довіри

населення до правоохоронних органів. У дослідження цієї проблеми повинні включитися вчені-криміналісти, процесуалісти, судові експертологи.

Прийняття нового Кримінального кодексу, який відповідає вимогам світових стандартів, є непересічною подією в політичному, економічному та суспільному житті України. Істотно змінено пріоритети в кримінально-правовому захисті певних відносин, інтересів, прав, свобод людини та громадянина.

Значним кроком вперед є урахування в Кримінальному кодексі багатьох міжнародних угод, конвенцій, які підписані Україною, внесення до нього нових злочинів проти загальнолюдських інтересів соціального розвитку всього світового співтовариства. Злочинами визнані тероризм, катування, створення злочинної організації, відмивання коштів, одержаних незаконним шляхом, та ін.

Завдання збереження довкілля, боротьби з негативним впливом людської діяльності на екологію викликало серйозну увагу в Кримінальному кодексі до системи екологічних злочинів. Виділено самостійний розділ VIII — «Злочини проти довкілля», в якому передбачені як загальна норма про порушення правил екологічної безпеки, так і широке коло конкретних норм. Створено міцний захист від будь-яких посягань на об'єкти навколишнього світу.

Важливою особливістю нового Кримінального кодексу у сфері охорони господарської діяльності є приведення його положень у відповідність із завданнями розвитку ринкової економіки.

Значним надбанням нового Кримінального кодексу є чітка спрямованість на декриміналізацію діянь, які не становлять значної суспільної небезпечності, та поглиблення норм про індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Ідея гуманізації та максимальної індивідуалізації відповідальності і покарання викликала низку принципово нових норм. Уперше в історії кримінального законодавства України проводиться чітка класифікація злочинів залежно від ступеня їх тяжкості (ступеня суспільної небезпечності).

Кримінальний кодекс передбачає низку нових видів звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості, а саме: дійове каяття та примирення винного з потерпілим. Широкий розвиток

одержали так звані заохочувальні норми кримінального права. Це норми, що заохочують: правомірну поведінку (необхідна оборона, затримання злочинця), добровільну відмову особи від продовження злочинної діяльності, дійове каєття, посткримінальну поведінку особи, яка відбуває покарання.

Новий Кримінальний кодекс широко враховує досягнення науки кримінального права не тільки в Україні, а й в іноземних державах. У Кримінальному кодексі враховано проблеми та складні питання практики боротьби зі злочинністю кримінально-правовими заходами. Це позначилося на вдосконаленні багатьох норм Кримінального кодексу.

Все це свідчить про необхідність серйозної повсякденної роботи з вивчення нових положень Кримінального кодексу, з'ясування їх змісту, проведення науково-практичних семінарів за участю науковців і представників різних відомчих органів. Науковці покликані надавати допомогу практичним працівникам у з'ясуванні та правильному застосуванні норм нового Кримінального кодексу, розробити відповідні обґрунтовані рекомендації.

Після прийняття Кримінального кодексу процес приведення галузевого законодавства у відповідність із Конституцією України ще далеко не завершився. Навпаки, зазначений факт слугує імпульсом для подальшого вдосконалення законодавства кримінального циклу. Новий Кримінальний кодекс, зокрема, потребує від **науки кримінально-виконавчого права** вирішення завдання розробки методологічних основ нового кримінально-виконавчого законодавства і насамперед нового Кримінально-виконавчого кодексу.

На сьогодні необхідним є об'єднання зусиль практиків і науковців для створення кримінально-виконавчого законодавства, яке б дозволило вирішувати проблеми, що виникатимуть після прийняття нового Кримінального кодексу.

Нове кримінально-виконавче законодавство покликане закласти тенденцію реорганізації кримінально-виконавчої системи відповідно до міжнародних стандартів поводження із засудженими. Реформування кримінально-виконавчої системи передусім потребує залучення наукових знань у галузі кримінально-виконавчого права, адже для успішної нормотворчої діяльності у сфері виконання покарань **необхідні розробка фундаментальних основ теорії виконання покарань, створен-**

ня позбавленої суперечностей доктрини, яка б слугувала теоретичною базою нового кримінально-виконавчого законодавства та вдосконалення практики виконання покарань.

В Україні за останнє десятиріччя виникли проблеми з підготовкою докторів наук у галузі кримінально-виконавчого права, оскільки жодної докторської дисертації з цієї спеціальності не було захищено. За часи існування незалежної України опубліковано лише одну монографію, де досліджуються проблеми виконання покарань. Такий стан речей не може не викликати занепокоєння з приводу належної теоретичної розробки підвалин нового кримінально-виконавчого законодавства.

Сьогодні суспільству і державі конче необхідна **Національна судово-правова реформа**. Те, що робиться в цьому відношенні, істотно відстає від життя і в практичному плані мало допомагає здійсненню економічних та інших перетворень. Судова практика стикається з суперечливою і багато в чому недостатньою нормативною базою з істотним переважанням відомчої нормотворчості навіть у тих випадках, коли Верховною Радою України прийнято закони.

Найважливішою умовою ефективності правосуддя завжди були і залишаються актуалізація судової влади як головного гаранта захисту прав і свобод людини, добре розвинуте судочинне і процесуальне законодавство, наявність кодексів та уніфікованих правових актів, вільних від суперечностей, анахронізмів і двозначностей. Стабільні закони та налагоджене правосуддя — точка опори, на якій базується довіра громадян до державної влади. Для реалізації цих найважливіших завдань вчені-юристи повинні виробити **теорію судової влади**, яка передбачає насамперед визначення принципів питань: поняття, ознак, функцій судової влади, статусу її носія, механізму взаємодії з іншими гілками влади.

В науці судового права актуальним слід визнати дослідження судового права як галузі права, так і галузі законодавства, концепції та принципів судового права, зокрема принципів доступності правосуддя, неупередженості та незалежності суддів, права кожного на судовий захист тощо, а також статусу суддів та правової природи їх відповідальності.

Неподілена судова влада існує переважно в країнах англо-американської системи права (Велика Британія, США, Канада тощо), а в країнах романо-германської системи пра-

ва органи судової влади не становлять собою єдину судову систему, а утворюють декілька підсистем, що організаційно не замикаються на єдиному вищому судовому органі країни (Франція, Німеччина та ін.). Видається, що в сучасних умовах розвитку української державності доцільно зберегти **єдність судової системи**.

Немає потреби доводити, що до того, як суди не витлумачили правову норму, не застосували її щодо конкретної справи, вона нерідко становить собою декларацію. Вже саме по собі тлумачення судом законів, підзаконних актів і Конституції України стає своєрідним джерелом права, оскільки воно є роз'ясненням смислу правової норми, її деталізацією, конкретизацією. Звідси виникає проблема не тільки специфіки судового тлумачення, а й самої судової практики як джерела права і в тих країнах, законодавство яких не передбачає так званого судового прецеденту. На жаль, межі судового тлумачення і умови, за наявності яких можна говорити про судову практику як джерело права, достатньо повно не розроблені в юридичній літературі, значна частина якої належить до часу, коли суд не виконував контролюючу функцію, не був головною контролюючою інстанцією. Особливо актуальними ці проблеми стають тоді, коли суд діє в умовах прогалинної і досить суперечливої нормативної бази.

Вчені-процесуалісти повинні зосередити увагу на становищі особи в усіх галузях процесуального законодавства, на проблемах, пов'язаних з підвищенням ролі правозахисних механізмів у системі процесуальної діяльності, ролі суду як гаранта додержання прав і законних інтересів людини і громадянина, повного здійснення принципів правосуддя, закріплених у Конституції України, що, природно, обумовлює подальшу реорганізацію всієї системи правоохоронних органів — органів дізнання, досудового слідства, адвокатури, прокуратури.

Кінцева мета **судової реформи** полягає в тому, щоб забезпечити найбільш сприятливі умови та надійні процесуальні засоби для правосудного вирішення справ. Тому критерій оцінки судової реформи — здатність судової установи бути правосудною, а суддів — неупередженими. Стрижнем судової реформи є створення судової системи на основі єдності системи судів загальної юрисдикції, територіальності та спеціалізації; доступності, відкритості та гласності правосуддя,

участі населення в його здійсненні та самостійності судів і незалежності суддів; колегіального і одноособового розгляду справ, а також суворого додержання принципів здійснення правосуддя, закріплених у ст. 129 Конституції України.

Перспективними напрямками розвитку **криміналістики** є: розробка і впровадження новітніх науково-технічних засобів, інформаційних технологій в практику правоохоронних органів; дослідження нових видів злочинів з метою вироблення рекомендації та методики щодо їх виявлення, протидії, профілактики та розслідування; розробка типових методик розслідування злочинів у сфері економіки та насильницьких злочинів; розробка криміналістичних засобів попередження вчинення злочинів.

Для підвищення професійної зацікавленості та службової активності слідчих необхідно передбачити і втілити у практику цілісну систему різних форм стимулювання їх трудової діяльності.

Відповідальні завдання щодо реалізації Конституції України стоять перед **кримінологічною наукою**. В руслі розвитку інституцій громадянського суспільства створена та розгортає свою роботу Кримінологічна асоціація України. В листопаді 2000 р. відбувся Перший всеукраїнський з'їзд кримінологів. Багато ініціатив проявляє Координаційне бюро з проблем кримінології Академії правових наук України.

У світлі обговорюваної сьогодні головної теми є підстави і потреба зосередити увагу кримінологів на проблемі кримінологічного забезпечення безпеки держави від злочинних та інших небезпечних протиправних посягань. Ця проблема має стати однією з провідних для кримінології. У цьому контексті особливо актуальним є дослідження застосування правоохоронними органами кримінально-правових засобів при одержанні інформації про злочинні посягання на права і свободи людини. Тим самим має бути не тільки сформовано об'єктивне уявлення про стан злочинності в країні, а й створені наукові рекомендації щодо недопущення нехтування правами та свободами громадянина у процесі протидії злочинним посяганням.

Вчені-кримінологи і практики повинні більше працювати у напрямку реалізації прогностичної функції кримінологічної науки. Аналіз і прогноз, соціально-профілактичне проектуван-

ня мають стати обов'язковими елементами кримінологічного дослідження, в тому числі стосовно додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина, забезпечення їх захисту, зокрема кримінологічними засобами.

Кримінологічна наука в Україні покликана значною мірою виконувати прикладну функцію. Певний доробок у цьому кримінологи України вже мають. Це насамперед кримінологічна експертиза законопроектів та інших нормативно-правових актів. Важливою є аналітична робота щодо відповідності правоохоронної практики, передусім з протидії злочинності, духу і настановам Конституції, захисту гарантованих нею прав і свобод громадян, а також розробки рекомендацій, що їх з цих питань практика має одержати від кримінологічної науки.

Для підвищення ролі правової науки у вирішенні державо-творчих проблем необхідна розробка загальнодержавної **Концепції розвитку юридичної науки в Україні** як в цілому, так і щодо основних її напрямів: теоретико-історичного, державно-правового, цивільно-правового, кримінально-правового з визначенням в їх межах найбільш актуальних фундаментальних і конкретних проблем. При одержанні відповідного доручення таку Концепцію могла б розробити Академія правових наук України, яка має найбільший науковий потенціал, виконує координаційні функції щодо організації та проведення фундаментальних і прикладних юридичних досліджень. З цією ж метою, з нашої точки зору, доцільно запровадити під патронатом Академії загальнодержавне видання **«Щорічника українського права»**, яке б акумулювало результати найбільш значних наукових досліджень українських правників.

Побудова правової держави, реформа політичної та судово-правової систем вимагають проведення невідкладних заходів щодо розвитку **юридичної освіти в Україні**. Існуюча система юридичної освіти не повною мірою відповідає сучасним вимогам. До останнього часу в плануванні потреб, організації та розвитку юридичної освіти були відсутні науково обґрунтований підхід, гнучкість, урахування вимог життя, недооцінювалася роль юристів у сучасному суспільстві. Насиченість країни юристами залишається диспропорційною.

Набула поширення практика створення нових юридичних вузів. Почали організовуватися юридичні факультети в технічних, сільськогосподарських та інших навчальних закла-

дах. Зараз функціонують близько 200 юридичних навчальних закладів (до 1991 р. було 6), з них близько 50 — приватні. Загальний ліцензований обсяг прийому становить майже 30 тис. 80,9% вакантних місць належать вищим навчальним закладам державної форми власності. Мережа за ліцензованим обсягом забезпечує 4 вакантних місця на 10 тис. населення України, з них 3,5 припадає на вищі навчальні заклади державної форми власності.

Значне збільшення кількості юридичних навчальних закладів не тільки не поліпшило ситуацію в системі юридичної освіти, а й негативно позначилося на рівні підготовки фахівців-юристів узагалі. Бурхливий процес підготовки юридичних кадрів у новостворених вузах, які неспроможні забезпечити належний рівень навчання, може підірвати і дискредитувати професію юриста, призвести до тяжких несприятливих наслідків для держави і громадян.

Серйозні недоліки є в забезпеченні системи юридичної освіти професорсько-викладацькими кадрами. Обсяги підготовки цих кадрів відстають від потреб сьогодення і не в змозі забезпечити розширення мережі юридичних навчальних закладів. У країні є юридичні факультети, на яких працює один кандидат наук. Не налагоджено періодичне підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу вищих юридичних навчальних закладів, а також кадрів правової служби підприємств, установ, організацій, органів державної влади та управління.

Подолання цих недоліків потребує вдосконалення вищої юридичної школи, підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки юридичних кадрів. Юридичні навчальні заклади покликані забезпечити наявність корпусу юристів, який зможе сприяти перетворенням, що відбуваються в усіх сферах життя суспільства.

У зв'язку з цим Президентом України було дано доручення Кабінету Міністрів України розробити Програму розвитку вищої юридичної освіти. 10 квітня 2001 р. Кабінет Міністрів затвердив цю Програму на період до 2005 року. Сподіваємося, що вона буде реалізована, і вища юридична школа сформує більш потужний інтелектуальний потенціал, покликаний забезпечити функціонування правової держави.